

**МІСЦЕ «ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»
В ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОМУ АПАРАТІ КРИМІНАЛІСТИКИ**

**THE PLACE OF “CRIMINAL ACTIVITY”
IN THE CONCEPTUAL-CATEGORIAL APPARATUS OF CRIMINALISTICS**

Динту В.А., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри криміналістики

Національний університет «Одеська юридична академія»

Дикий О.В., к.ю.н., доцент,
декан факультету кібербезпеки та інформаційних технологій

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті авторами досліджено значення та функціональна необхідність понятійно-категоріального апарату криміналістики. Проаналізовано місце поняття «злочинна діяльність» у системі криміналістики. Розглянуто значення понять «механізм злочину» й «спосіб злочину».

Слід зазначити, що, будучи результатом наукового дослідження, теорія виникає та формується багато в чому завдяки практичній діяльності людей. Необхідність у ній настає в той момент, коли подальше використання тільки емпіричних та інтуїтивних обґрунтувань перестає бути виправданим. З цього моменту пошук теоретичних рішень стає нагальною потребою.

Процес розвитку будь-якої галузі наукового знання зазвичай проходить кілька етапів. Зібрана вченими інформація перетворюється в теорію тільки тоді, коли остання починає містити в процесі наукового пошуку знання про причини досліджуваних явищ і ті закономірності, яким вони підкоряються.

У міру того, як нова наука проникає у свідомість все більшої кількості людей і приймається ними на озброєння, в її розвитку настає наступний етап – накопичення емпіричного матеріалу, результатів застосування в практиці початкових, вихідних положень цієї науки. На такому етапі виникає потреба у створенні мови певної науки та, як наслідок, формуванні її понятійно-категоріального апарату.

Понятійний апарат створюється для розв'язання специфічних наукових завдань і призначений для опису відповідної предметної області. Він служить ефективним засобом мислення в рамках конкретної наукової теорії та тому повинен бути надзвичайно спеціалізований для відтворення неповторності предмета свого дослідження. Понятійний апарат теорії призначений насамперед як для однозначного виразу результатів наукового пізнання, так і для самої науково-пізнавальної діяльності.

Значення термінів наукової теорії має концептуальний характер: система знань певного терміну задається системним змістом самої теорії. Водночас об'єкт змісту наукової теорії представлений у вигляді пропозицій деякої мови, що містить терміни й правила оперування ними.

Ключові слова: криміналістика, понятійно-категоріальний апарат, злочинна діяльність, злочин, категорія, поняття.

In the article, the author investigates the criminalistics' conceptual and categorial apparatus significance. The place of the concept of “criminal activity” in the system of criminalistics is analyzed. The meaning of the concepts “crime mechanism” and “crime method” is considered.

As a result of scientific research, the theory arises and is formed mostly through the people's practical activities.

The need for it comes at a time when the further use of only empirical and intuitive justifications is no longer justified. From this moment, the search for theoretical solutions becomes an urgent necessity.

Commonly the development of any field of scientific knowledge goes through several stages. The information collected by scientists turns into a theory only when in the process of scientific search it begins to include the knowledge about the causes of the studied phenomena and the laws to which they obey. As new science enters the minds of more and more people and is adopted by them, in its development comes the next stage – accumulation of empirical material, results of application in practice of initial, starting provisions of this science. At this stage there is a need to create a language of a certain science and as a consequence the formation of its conceptual and categorial apparatus.

The conceptual apparatus is created to solve specific scientific problems and is intended to describe the corresponding subject area. It serves as an effective means of thinking within the framework of a specific scientific theory and therefore must be highly specialized to reproduce the uniqueness of the research subject. The theory conceptual apparatus is intended, first of all, both for the unambiguous expression of the results of scientific cognition, and for the scientific and cognitive activity itself.

The meaning of the scientific theory terms has a conceptual nature: the system of knowledge of a certain term is set by the systemic content of the theory itself. At the same time, the object of the content of a scientific theory is presented in the form of sentences of a certain language, including terms and rules for operating them.

Key words: criminalistics, conceptual and categorial apparatus, criminal activity, crime, category, concept.

Прискорення темпів розвитку науки як один із наслідків науково-технічного прогресу привело до того, що криміналістика в останні десятиліття значно поповнила обсяг свого наукового знання. На сучасному етапі її розвитку особливо актуальними стають аналіз та узагальнення наявних теоретичних уявлень із метою їх упорядкування в систему несуперечливих і взаємодоповнювальних знань.

У зв'язку із цим можна зробити висновок, що узагальнення накопиченого в криміналістиці знання, відбиваючи загальну тенденцію розвитку науки, набуває особливої актуальності з боку перспектив формування її теорії.

Актуальність теоретичних узагальнень, що визначається насамперед їх фундаментальним значенням для прогресу системи криміналістичного наукового знання, посилюється потребами сучасної практики боротьби зі злочинністю: кількісне зростання злочинів, їх організований характер, поява нових видів злочинів пред'являють

підвищені вимоги до організації самого процесу розкриття та розслідування злочинів до його наукового забезпечення.

Глибоко обґрунтована, упорядкована й повноцінна криміналістична теорія в такому контексті є необхідною умовою розробки дійсно ефективних, науково обґрунтованих рекомендацій з організації та власне здійсненню процесу розкриття, розслідування та запобігання злочинам, сприяючи тим самим боротьбі зі злочинністю.

У своїй сукупності потреби практики й сучасний стан криміналістичної теорії вимагають серйозного осмислення, теоретичного аналізу й узагальнення, що й зумовлює актуальність дослідження.

Значне місце в науці криміналістики зайняло уявлення про розвиток її понятійного апарату. Понятійний апарат – мова, що втілює ідеальний зміст теорії в наукові терміни й поняття.

Проблемам криміналістичної термінології в науковій літературі завжди приділялася досить уваги, особливо в загальній теорії криміналістики. Так, значний внесок у розвиток мови криміналістики був зроблений такими вченими, як Т.В. Авер'янова, В.П. Аленін, Л.І. Аркуша, Р.С. Белкін, В.А. Журавель, В.О. Коновалова, В.О. Образцов, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші.

Однак слід зазначити, що в криміналістиці аналізу окремих понять і формулюванню їх дефініцій присвячені сотні сторінок дисертаційних робіт, монографій і статей. Але кожен автор вивчає поняття лише в контексті своїх наукових інтересів стосовно певної теми дослідження. Поняття завжди розглядаються самі по собі, а не як компоненти єдиної системи. Актуальність дослідження такої проблеми зумовлена декількома обставинами, й насамперед зміною змісту багатьох понять криміналістики. Але не тільки традиційні поняття криміналістики вимагають свого уточнення. Терміни, що з'явилися у зв'язку з новими реаліями (появою Інтернету, необхідністю перекладу наукових текстів і так далі), також потребують конкретизації. Відзначимо й негативний факт відсутності термінів для позначення фактично ustalених понять. Усе це вимагає осмислення питання про перегляд та уточнення традиційних криміналістичних понять, вироблення нових, а також їх систематизації з метою розвитку повноцінного понятійного апарату.

Одним з основних напрямів розвитку криміналістики є систематизація категорій і понять щодо системи самої науки криміналістики. Необхідність систематизації понять і категорій, які позначаються за допомогою термінів, викликана потребою впорядкованості великого понятійного апарату криміналістики з метою полегшення його використання.

Термін як поняття має подвійну природу як складова частина термінологічної системи, оскільки він є елементом системи наукового пізнання. Цим зумовлюється точне співвідношення термінів, уніфіковане використання в середині галузевої термінології [1, с. 25]. Саме системність є причиною появи ряду термінів одного понятійного поля.

Уперше питання про структурні особливості мови криміналістики окреслив Р.С. Белкін. У визначенні названої криміналістичної категорії він встановлює, що мова криміналістики – це система її понять, які виражені визначеннями й позначеннями [2, с. 263].

Слід зазначити, що з'ясування системних ознак сучасних національних наукових термінологій свідчить, що вони є продуктами загальнономовних закономірностей із поправкою на особливості відповідного жанру функціонального стилю.

Дослідивши значущість систематизації категорій і понять, необхідно визначити її внутрішню структуру.

М.В. Салтевський пропонує розрізняти загальні й окремі поняття: перші – поняття філософських та інших наук, які використовуються загальною, в мові, як способи спілкування; інші – виключно криміналістичні поняття, наприклад, слідча версія, слідча ситуація і так далі [3, с. 11].

П.Д. Біленчук пропонує структуру мови розділяти на узагальнювальні, загальні й часткові поняття. Узагальнювальні – це філософські поняття, які використовуються в мові як засіб спілкування в широкому сенсі. До загальних належать ті, які використовуються в кількох близьких галузях знань, групах наук; окремі (спеціальні) – це поняття, які використовуються в одній науці або близьких до неї за предметом дослідження, наприклад, криміналістика й теорія оперативного-розшукової діяльності [4, с. 23].

Усі криміналістичні категорії та поняття доцільно буде розділити на загальнокриміналістичні й окремо криміналістичні.

Загальнокриміналістичні категорії та поняття – це найбільш значущі й основні елементи, які проходять червоною ниткою через всю систему криміналістики. Це сис-

тема її світоглядних принципів, теоретичних «концепцій», категорій і понять.

Натепер криміналістика володіє великим термінологічним апаратом. Однак деяким криміналістичним термінам ще властива амбівалентність, багатозначність загальнономовних понять, що породжує їх нечіткість і розпливчастість. Впорядкування термінології, її систематизація та уніфікація – один зі значущих напрямів розвитку науки криміналістики.

Злочини у всіх їх загальних рисах і різноманітному вираженні є одним з основних об'єктів дослідження криміналістики. Саме тому категорія «злочинна діяльність» як жодна інша є основним елементом системи загально-теоретичних категорій.

Криміналістика пізнає закономірності в діях із підготовки, реалізації та приховування злочинів, вивчає механізм слідоутворення, зумовлений цими діями, й розробляє методи й способи виявлення, розкриття та припинення злочинів.

Останнім часом, аналізуючи явище злочинності в суспільстві, вчені-криміналісти звертають увагу на такий феномен, як «злочинна діяльність».

Проблема злочинної діяльності в науці багатоаспектна. Аналіз наявних робіт дозволяє констатувати, що дослідники займалися вивченням різних її сторін: кримінально-правової, кримінологічної, криміналістичної [5, с. 6].

У криміналістиці основним аспектом вивчення злочинної діяльності є дослідження способів підготовки, вчинення та приховування такої діяльності й супутній цьому аналіз процесів слідоутворення. Р.С. Белкін вказує на те, що, будиши об'єктом криміналістичних досліджень, ці дії, як правило, розглядаються в аспекті способу їх вчинення та поєднуються за цією ознакою в систему, що називається способом вчинення злочину або способом вчинення та приховування злочину, або у дві системи, коли йдеться про способи вчинення та способи приховування злочинів [6, с. 211].

Злочинний діяльності як різновиду практичної або предметної властиві тією чи іншою мірою загальні ознаки людської діяльності.

Діяльність – це категорія соціальна, їй притаманний соціально-змінювальний характер. Вона пов'язана зі здатністю людини здійснювати цілеспрямовану роботу, тобто змінювати матеріальну й духовну середу, в якій вона живе й діє. Тому діяльність інтерпретують як «спосіб буття людини у світі, здатність його вносити зміни в дійсність» [7, с. 323].

Слід зазначити, що терміном «діяльність» позначається складна сукупність процесів, об'єднаних однією загальною спрямованістю на досягнення певного результату, який є разом із тим є об'єктивним збудником цієї діяльності, тією конкретно визначеною потребою, яка задовольняється в результаті діяльності [8, с. 415].

Кожен вид діяльності має свій специфічний набір засобів і способів їх використання. Характер способів злочинної діяльності визначається її цілями, умовами здійснення, конкретними видами вчинених злочинів та іншими обставинами. «Мета діяльності завжди співвідноситься із засобами її реалізації, а засіб слугує меті, виконує те призначення, ті функції, які продиктовані цілю» [9, с. 27].

Злочинна діяльність повною мірою відповідає визначенню діяльності як активного впливу соціального суб'єкта на об'єкт, що здійснюється за допомогою певних засобів для досягнення цілей, які ставляться перед суб'єктом [10, с. 157].

На думку Р.С. Белкіна, «криміналістика акцентує на функціональній стороні протиправної діяльності, на тій системі відносин і дій, які утворюють те, що нерідко називають механізмом злочину» [11, с. 67].

Так само необхідно відзначити, що в криміналістиці категорію «злочинна діяльність» можна розглядати в широкому розумінні як діяльність із підготовки, вчинення та приховування одного або декількох злочинів та у вузькому розумінні як систематичні вчинення серії однакових злочинів.

Аналіз думок щодо змісту поняття злочинної діяльності показує, що під нею найчастіше мається на увазі ряд злочинних дій, зумовлених певними антисоціальними цілями, інтересами, мотивами, способами життя особи або групи осіб [12, с. 139].

Будь-яка діяльність здійснюється певним способом і за допомогою встановленого механізму. Не виключенням у такому сенсі стала й злочинна діяльність.

Натепер багато дослідників включають закономірності механізму злочину в предмет науки криміналістики як першого елемента.

Криміналістичне вчення про механізм злочину в широкому сенсі можна визначити як систему наукових положень про закономірності функціональної сторони злочину, системи взаємозв'язків і взаємодії окремих елементів злочинної події.

Багато проблем, пов'язаних із механізмом злочину, залежать від розв'язання питання про визначення поняття. Відсутність єдиного розуміння категорії механізму злочину ускладнює провадження досліджень, спрямованих на розвиток і вдосконалення науки криміналістики в цілому.

Так, А.М. Кустов визначає механізм злочину як систему процесів взаємодії учасників злочину між собою та з матеріальним середовищем, пов'язаних із використанням відповідних знарядь, засобів та окремих елементів обстановки [13, с. 24].

На думку О.Ф. Лубни, механізм злочину – це категорія, що виражає закономірності теоретичної побудови й експериментальної перевірки моделей ієрархічної системи типових версій із метою подальшого формування та коригування типових методик розслідування злочинів [14, с. 121].

Під механізмом злочину розуміється єдиний процес взаємозв'язку й взаємодії суб'єкта злочинної діяльності, предмета посягання, жертви, знарядь і засобів вчинення злочину, а також елементів обстановки його вчинення та злочинного результату [15, с. 18].

Г.М. Меретуков визначив механізм злочину як «стійку динамічну взаємопов'язану систему криміналістично значущих елементів злочинної діяльності суб'єкта, які зумовлюють виникнення джерел криміналістично значущої інформації та надають можливість слідчому розпізнати природу й саме це явище» [16, с. 19].

Таким чином, можна говорити про те, що злочинна діяльність і способи й механізм злочину – категорії, які є основоположними в науці криміналістики, оскільки входять в предмет її вивчення, а предметом своєю чергою є властивості й відносини навколишнього світу, відокремлені в процесі практики, що стали об'єктом дослідження для розкриття їх специфічних закономірностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Склад і структура термінологічної лексики української мови / за ред. А.В. Крижанівської. Київ : Наукова думка, 1984. 196 с.
2. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Криминалистические средства, приемы и рекомендации : в 3 т. Москва : Юристъ, 1997. Т. 1. 480 с.
3. Салтевський М.В. Криміналістика : підручник : у 2-х ч. Харків : Консум, Основа, 1999. Ч. 1. 416 с.
4. Криміналістика : учебник для слушателей, адъютантов, преподавателей системы МВД Украины / под ред. П.Д. Биленчука. Киев : АТИКА, 1998. 320 с.
5. Кузьмичов В.С., Москвін Ю.В. Криміналістичне вивчення злочинної діяльності. *Право України*. 1999. № 5. С. 65–67.
6. Белкин Р.С. Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва : Юридическая литература, 1988. 304 с.
7. Украинская советская энциклопедия. Киев : Главная редакция Украинской советской энциклопедии, 1980. 800 с.
8. Леонтьев А.Н., Попов Д.Ю. Психология человека и технический прогресс. *Философские вопросы физиологии высшей нервной деятельности и психологии*. Москва, 1963. С. 65–69.
9. Кветной М.С. Человеческая деятельность : сущность, структура, типы (социальный аспект). Саратов, 1974. 320 с.
10. Євдокіменко С.В. Зміст злочинної діяльності. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. Запоріжжя, 2000. № 1. С. 152–158.
11. Белкин Р.С. Курс криминалистики. 3-е изд., доп. Москва : Закон и право, 2001. 837 с.
12. Тіщенко В.В. Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 27. С. 139–145.
13. Кустов А.М. Теоретические основы криминалистического учения о механизме преступления : монография. Москва, 1997. 228 с.
14. Лубин А.Ф. Методология криминалистического исследования механизма преступной деятельности : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Нижний Новгород, 1997. 337 с.
15. Чельшева О.В. Механизм преступления – понятие и значение для криминалистических исследований. *Вестник криминалистики*. 2004. Вып. 4. С. 11–17.
16. Меретуков Г.М. Криминалистические проблемы борьбы с наркобизнесом организованных преступных групп. Москва, 1995. 383 с.